

JAARGANG 23 • NUMMER 3 • HERFST 2012

ZOOGDIER

Effecten van onderwatergeluid op walvissen

De otter is weer terug in Vlaanderen

Toekomst voor de Nederlandse bevers

Wolven terug in Nederland?

De ingekorven vleermuis in Vlaanderen

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaaltijdschrift van de Zoogdiervereniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Jonge bultrug.
Foto Aaldrik Pot

Aanwijzingen voor auteurs

- Conceptartikelen en andere kopij sturen naar: redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn: 1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdiervereniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdiervereniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 40 euro per jaar. Overmaken op ING 203737, IBAN: NL 26INGB0000203737/BIC:ING BNL 2A, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdiervereniging.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 12,50 euro over te maken op ING 203737 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdiervereniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

Redactie Neeltje Huizenga, Leonie de Kluys, Aaldrik Pot, Marije Siemensma, Evelien De Swaef, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman

Eindredactie Jaap van der Veen

Medewerkers Dirk Criel, Steve Geelhoed, Rob Koelman, Bob Vandendriessche, Goedele Verbeylen, Diemer Vercayie, Rollin Verlinde, Sil Westra

Eindcorrectie Jolanda van der Toorn-Hoeksma

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 7 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

- 1 Effecten van onderwatergeluid op walvissen
 - 5 Toekomst voor de Nederlandse bevers
 - 8 Forum: Omgaan met onzekerheid
 - 10 Zoogdiervriendelijk tuinieren
 - 13 De otter is weer terug in Vlaanderen
 - 16 Sporen herkennen: The art of tracking
 - 18 Wolven terug in Nederland?
 - 21 Verdwenen zoogdieren: Wolharig (2)
 - 22 Hyperkort
 - 24 De ingekorven vleermuis in Vlaanderen
 - 27 Zoogdierkamp Sierra do Courel
 - 29 In memoriam Jan van Haften
 - 30 Kort nieuws Nederland
 - 32 Kort nieuws Vlaanderen
- Agenda / Werkgroepen
- Het moment van ... Adri de Groot

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen.

Lutra verschijnt tweemaal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost €25,- per jaar. Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting. Zij betalen maar €15,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het redactieadres van de Zoogdiervereniging (zie colofon hiernaast).

In het laatste nummer verschenen artikelen over o.a.:

- Hazelmuisen in een gefragmenteerd landschap
- Dieet van eikelmuisen in Nederland
- Effecten van fluctuaties in dichtheid van kleine knaagdieren op boomarter
- Hofmakerij bij egels
- Verloop van vier eeuwen zeehondenjacht in Zeeland
- Bespreking: beschermingsplan bruinvissen

Duikende bultrug nabij Spitsbergen. Foto Frans-Peter Lam

Op zoek naar aanvaardbare grenzen

Effecten van onderwatergeluid op walvissen

Walvissen 'kijken' onder water met hun oren, maar er zijn steeds meer geluidsbronnen op zee.

Hoe komen we er achter wanneer walvissen last krijgen van het onderwatergeluid dat door de mens wordt gemaakt? Een van deze geluidsbronnen is sonar van de marine voor het opsporen van onderzeeboten. TNO onderzoekt de mogelijke (gedrags)effecten op walvissen als gevolg van het gebruik van deze sonarsystemen. Een enorme uitdaging op zoek naar de toelaatbare grenzen van onderwatergeluid.

Frans-Peter Lam

De wereld onder water is anders dan de wereld die wij kennen. Omdat je niet zo ver kan kijken, zeker niet op grotere dieptes, is geluid essentieel voor veel leven in zee. Zeewater is een prima medium voor onderwatergeluid dat veel minder dan licht wordt geabsorbeerd. Walvissen en dolfij-

nen zijn hier optimaal op ingespeeld. Met geluid communiceren ze met soortgenoten, soms tot op grote afstanden. Voedsel wordt ook meestal met geluid gevonden. Hierbij doet in veel gevallen een smalle sonarbundel dienst als een 'akoestische zaklamp' in het donker ('echolocatie'), waarbij

het geluid reflecteert aan het voedsel. Op vergelijkbare wijze vindt ook een vleermuis zijn prooi.

Kijken met geluid Wat walvissen en dolfijnen al heel lang doen, doet de mens pas sinds kort. Grofweg vanaf het begin

seizoenen en jaren heen.

Geschied leefgebied? Figuur 2 laat zien dat er eigenlijk best veel geschied leefgebied voor wolven te vinden is in Nederland. De kerngebieden liggen in de drie noordelijke provincies en op de Veluwe. Doordat het onderzoek zich beperkte tot Nederland en dus geschied leefgebied net over de grens niet is meegenomen, zal het werkelijke aandeel potentieel leefgebied misschien nog wel hoger liggen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Gelderse Poort en grensstreken in Limburg en Noord-Brabant. Het geschied leefgebied beslaat vele duizenden vierkante kilometers, genoeg voor 20 tot zelfs meer dan 40 wolvenroedels. Aangezien wolvenroedels vaak bestaan uit 5 tot 8 wolven is het aannemelijk dat er uiteindelijk meer dan 100 wolven in Nederland voor kunnen komen. Naast deze roedels met een territorium, zullen er ook jongvolwassen wolven kras door Nederland zwerven. Zij zijn minder gebonden aan optimale leefgebieden, maar zullen geschied gebieden wel zo veel mogelijk benutten.

Migratieroutes Voordat de wolf zich in Nederland vestigt, moet hij hier eerst zien te komen. Hiervoor is gekeken via welke routes wolven uit de Franse en Duitse populatiekernen naar Nederland kunnen migreren. Ook hierbij zijn landgebruik,

bevolkingsdichtheid en wegendichtheid belangrijke criteria. Verspreiding van prooidieren is minder belangrijk voor migrerende wolven. Dit komt doordat wolven in één maaltijd zo veel kunnen eten dat ze een paar dagen zonder eten kunnen. De 'kosten' van elke route zijn berekend op basis van bovengenoemde criteria en de afstand tussen de bronpopulaties en het potentiële leefgebied in Nederland. Figuur 1 laat zien dat de meest geschied migratieroutes veelal over onze oostgrens lopen. Dit is te verklaren doordat bijna geheel Vlaanderen en Zuid-Limburg dichtbevolkt gebied is. Hoewel het Roergebied in Duitsland ook een barrière vormt, blijkt dat de meest geschied routes net buiten deze regio om lopen, zowel voor Franse als voor Duitse wolven. Dit blijkt ook uit diverse waarnemingen van wolven in de Franse Vogezen, Wallonië en in het westen van Duitsland, ook weergegeven in kaart 2. Verder lijkt voor de Duitse wolven ook de noordelijke route tussen Hannover en Bremen een prima route. De recente vestiging van een wolvenroedel bij Hamburg bevestigt dit.

Hoe nu verder? Ze komen er aan, die wolven. Er zijn geschied migratieroutes naar, en leefgebieden in Nederland. Wat nu belangrijk is, is ons bezinnen over hoe we met deze terugkeer om zullen gaan. Nederland heeft samen met andere EU-

landen de wolf zijn beschermde status gegeven. Dit geeft ons een zorgplicht die niet altijd soepel samen loopt met landbouwactiviteiten en populatiebeheer van hoefdieren. Het is juist daarom belangrijk om van tevoren goede oplossingen te vinden. In andere landen is al uitgebreide ervaring opgedaan met bijvoorbeeld waakhonden en schrikdraadrasters. Vooralsnog wordt economische schade aan de landbouw door wolven vergoed door de overheid via het Faunafonds. Echter, aangezien voorkomen beter is dan genezen is het te hopen dat de overheid haar verantwoordelijkheid neemt en proactief optreedt.

Glenn Lelieveld heeft dit onderzoek uitgevoerd als onderdeel van zijn studie 'Ecology' aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. glennlelieveld@gmail.com

Verder lezen?

- Het onderzoeksrapport van Glenn is te downloaden op www.wolvenin nederland.nl. Hierin zijn ook alle bronnen terug te vinden. Daarnaast zijn op deze website meer informatie over de wolf en de contactgegevens van de Nederlandse wolvenexperts Roeland Vermeulen en Leo Linnartz te vinden.

Dodelijk ongeval

In een Zweedse dierentuin is afgelopen juni een wolvenverzorgster doodgebeten. Tragisch, maar niet geheel verbazingwekkend. Verzorgsters namen bezoekers mee de hokken in, om ongegronde angsten voor de fel bediscussieerde dieren weg te nemen. Ze hebben het tegenovergestelde bereikt, terwijl mensen inderdaad niets te vrezen hebben van wolven. In het wild, althans. Ga je met wilde dieren knuffelen, dan neem je hun natuurlijke schuwheid voor mensen weg. En dat is gevaarlijk: de recente Westerse geschiedenis vermeldt enkel aanvallen van half-gedomesticeerde wolven. Hopelijk realiseren Nederlanders zich dit voordat de wolf ook hier terugkeert, in onze keu-

rig binnen hekken aangelegde 'natuur'. Voordat we massaal op jacht gaan, om van zo dichtbij mogelijk foto's te schieten. Weg schuwheid. Ach, misschien is het enthousiasme al over zodra de eerste foto's van bloederige slachtpartijen verschijnen. Want die hekken vormen voor de wolf geen barrière, maar voor het vluchtend vee en wild wel. Het moge duidelijk zijn: Nederland heeft de nodige aanpassingen, wil de wolf het hier tot een succes kunnen maken.

Lotte Krijnen reisde voor haar afstudeeronderzoek (master Environmental Anthropology, Universiteit Leiden) drie maanden door Zweden om daar de menselijke reactie op de terugkeer van de wolf onder de loep te nemen.

Wolharig (2)

Welke zoogdieren kwamen in vroeger tijden in Nederland en/of Vlaanderen voor, maar verdwenen uit de lage landen? Jelle Reumer, directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, blikt in deze rubriek terug. Wolharige zoogdieren passeren in de komende nummers de revue.

Afghanistan associëren we tegenwoordig met ellende: een eindeloze burgeroorlog, buitenlandse invasies, enge baardmannen in grotten. Dat is wel eens anders geweest. Toen ik wat jonger was, was het woord 'Afghanistan' synoniem aan lange jassen van wolharig schapenbont met gekleurde borduursels. Iedereen die zichzelf hip vond, liep in zo'n ding rond: het was de tijd van de wolharige hippie. Een andere betekenis van 'Afghanistan' is de windhond. Windhonden zijn vreemde, broodmagere en kortharige schepsels, maar de Afghanistan is als uitzondering zeer langharig. Met grote plukken haar die de ogen aan het gezicht onttrekken en een vacht als een treurwilg zijn het opvallende verschijningen. Het is de wolharige windhond. Die jassen en die honden duiden erop dat Afghanistan een groot deel van het jaar een steenkoud land is. Dat zie je ook op de beelden op tv: de bevolking loopt er in dikke wollen gewaden, met wollen hoofddekens en – de mannen – met dikke en volle baarden. Het is een wolharig volk. De geschiedenis leert ons dat het wolharige tot uitsterven gedoemd is. De mammoet is weg, de wolharige neushoorn is weg, en die jassen vind je nergens meer. Wolharige windhonden zullen er nog wel

zijn, als rariteit op hondenshows; dat ze er nog zijn is een eer die ze delen met een ander wolharig dier: de muskusos. Muskusossen zijn eigenaardige dieren. Alleen de naam al: muskusossen heten 'ossen', maar het zijn helemaal geen ossen, geen runderen. Het zijn schapen: muskusschapen. En ze zijn wolharig. Muskusossen behoorden samen met de mammoet, de woolly rhino, rendieren, poolvossen, sabeltandtijgers en lemmingen tot de typische fauna van de mammoetsteppe – het Mammuthus-Coelodonta Faunal Complex. Hun leefgebied om-

spande zo ongeveer het hele noordelijk halfrond, van Ierland in het verre westen, via Europa, Siberië, Alaska en Canada tot in Groenland in het verre oosten. Toen dat ecosysteem aan het eind van het Pleistoceen ineens stortte, en de mammoet, de neushoorn en een groot deel van de verdere santenkraam uitstierven, bleef een deel van de fauna op miraculeuze wijze doorleven. We hebben zodoende nog altijd poolvossen, rendieren en lemmingen in Eurazië. Maar geen muskusossen. Althans: dat wás zo. De muskusos is samen met Mammoet & Co in heel Eurazië ver-

dweden. Maar in Canada en Groenland bleef een populatie in leven en dus is de muskusos nooit volledig uitgestorven. Ze zijn in recente tijden geherintroduceerd en daardoor is er nu weer een bloeiende populatie muskusossen in delen van Siberië. Het zijn prachtige beesten. Ruig, stoer, ongenaakbaar, met hun rosse vacht en de vreemde naar beneden gebogen korte en brede hoorns. *Ovibos moschatus* heten ze: *Ovibos* betekent letterlijk 'schaapkoe', waaruit blijkt dat de naamgever op het goede spoor zat (of niet kon kiezen?): het is een schaaap dat op een koe lijkt.

In Nederland en op de Noordzeebodem worden regelmatig resten van muskusossen gevonden. Ook van de midden-Pleistocene soort *Praeovibos priscus*, een dier dat zeer waarschijnlijk helemaal niet wolharig geweest zal zijn geweest, zoals de zuidelijke mammoet en de etruskische neushoorn dat ook niet waren. Dat wolharige is meer iets van het late Pleistoceen (en het Holoceen voor wat betreft de muskusos). Wel jammer dat er in de zeventiger jaren geen muskusossen in Afghanistan leefden – het zou nog mooiere jassen hebben opgeleverd.

Jelle Reumer